

GIANFRANCO CALLIGARICH
ΤΟ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟ
ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ
ΣΤΗ ΡΟΜΗ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΔΗΜΗΤΡΑ
ΔΟΤΣΗ

ΙΚΑΡΟΣ

ΤΟ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟ
ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ ΣΤΗ ΡΩΜΗ

Το παρόν βιβλίο μεταφράστηκε με επιχορήγηση του Υπουργείου Εξωτερικών και Διεθνούς Συνεργασίας της Ιταλίας.

Questo libro è stato tradotto grazie a un contributo del Ministero degli Affari Esteri e della Cooperazione Internazionale italiano.

Τίτλος πρωτοτύπου: *L'ultima estate in città*

© 2019, Giunti Editore S.p.A. / Bompiani, Firenze-Milano

First published under Bompiani imprint in 2016.

www.giunti.it

www.bompiani.it

© 2022, Εκδόσεις Ίκαρος για την ελληνική έκδοση

Μετάφραση από τα ιταλικά: Δήμητρα Δότση

Επιμέλεια – Διόρθωση: Σταυρούλα Αλεξανδροπούλου

Σχεδιασμός – Εικονογράφηση εξωφύλλου: Χρήστος Κούρτογλου

Στοιχειοθεσία – Σελιδοποίηση: Εκδόσεις Ίκαρος

Παραγωγή: Κοτσάτος Α.Ε.

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση ή αναπαραγωγή του παρόντος έργου στο σύνολό του ή τμημάτων του με οποιονδήποτε τρόπο, καθώς και η μετάφραση ή διασκευή του ή εκμετάλλευσή του με οποιονδήποτε τρόπο αναπαραγωγής έργου λόγου τέχνης, σύμφωνα με τις διατάξεις του ν. 2121/1993 και της Διεθνούς Σύμβασης Βέρνης-Παρισιού, που κυρώθηκε με τον ν. 100/1975. Επίσης απαγορεύεται η αναπαραγωγή της στοιχειοθεσίας, της σελιδοποίησης, του εξωφύλλου και γενικότερα όλης της αισθητικής εμφάνισης του βιβλίου, με φωτοτυπικές ή οποιεσδήποτε άλλες μεθόδους, σύμφωνα με το άρθρο 51 του ν.2121/1993.

Πρώτη έκδοση: Φεβρουάριος 2022

ISBN 978-960-572-452-8

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΙΚΑΡΟΣ • ΒΟΥΛΗΣ 4, 105 62 ΑΘΗΝΑ • Τ: 210 3225152 • www.ikarosbooks.gr

Gianfranco Calligarich

ΤΟ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ ΣΤΗ ΡΩΜΗ

Μετάφραση
Δήμητρα Δότση

ΙΚΑΡΟΣ

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΟΥ ΙΤΑΛΟΥ ΕΚΔΟΤΗ

Το μυθιστόρημα αυτό, το οποίο με το πέρασμα του χρόνου έγινε ένα βιβλίο-λατρεία, αποτέλεσε ένα μάλλον μοναδικό εκδοτικό γεγονός. Το 1973 κέρδισε το Premio Inedito (Βραβείο Ανέκδοτου Μυθιστορήματος) και κατόπιν κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις Garzanti σε 17.000 αντίτυπα, τα οποία έγιναν ανάρπαστα μέσα σε ένα και μόνο καλοκαίρι. Στη συνέχεια εξαφανίστηκε από την αγορά, με αποτέλεσμα να το αναζητούν διακαώς σε βιβλιοπωλεία και πάγκους με παλιά βιβλία τρεις ολόκληρες γενιές βιβλιόφιλων μέχρι και το 2010 όταν, αφού έγινε αντικείμενο μελέτης σε πανεπιστημιακές διατριβές και βιβλιοφιλικές λέσχες, όπου το βιβλίο διακινούνταν από χέρι σε χέρι, επανακυκλοφόρησε από τις εκδόσεις Aragno και η μεγάλη απήχηση που είχε στον Τύπο επιβεβαίωσε τη σημασία της επανέκδοσής του. Όταν πλέον και αυτή η έκδοση εξαντλήθηκε, οι προσπάθειες αναζήτησης του βιβλίου συνεχίστηκαν στο διαδίκτυο, όπου σύντομα έγινε και πάλι ανάρπαστο. Για όλους αυτούς τους λόγους, οι εκδόσεις Bompiani, τρίτος εκδοτικός οίκος σε διάστημα σαράντα τριών ετών, αποφάσισαν να προχωρήσουν στην έκδοσή του και να το βγάλουν και πάλι από την παρανομία.

«ΤΟ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ ΣΤΗ ΡΩΜΗ»

ΑΠΟ ΤΗ NATALIA GINZBURG

Το μυθιστόρημα αυτό είναι το ειρωνικό, πικρό, απομαγεμένο πορτρέτο ενός ανθρώπου του καιρού μας. Ένας τριαντάρης κινείται στα τυφλά ανάμεσα σε περιστασιακές ευτελείς δουλειές, ανάμεσα σε σχέσεις και γνωριμίες όπου οι ανθρώπινοι δεσμοί είναι εφήμεροι, ξεφτισμένοι. Η συνάντησή του με μια ανήσυχη και ευαίσθητη κοπέλα, που άλλοτε στέκεται στο πλευρό του κι άλλοτε εξαφανίζεται, αλλά και οι παραληρηματικές περιπλανήσεις ενός φίλου του κατεστραμμένου από το αλκοόλ φαίνονται πως κατακάθονται στη μοναξιά του και υποδαυλίζουν την επιθυμία του για μια επιλογή, για μια ζωτική ανάσα. Εκείνος όμως ξέρει ότι ανήκει στην κατηγορία των ανθρώπων που ηττώνται, όχι μόνο λόγω της αδυναμίας του να πάρει τη ζωή στα χέρια του, αλλά και λόγω μιας σκοτεινής απέχθειας απέναντι σε κάθε νίκη. Η πόλη που τον υποδέχεται είναι μια Ρώμη αφιλόξενη, επιβλητική, αχανής και αδιάφορη, αλλά παρ' όλα αυτά πρόθυμη να παραχωρήσει σε κάθε εξόριστο, σε κάθε πλάνητα, μια ζώνη προστατευτικού μισοσκόταδου, ούτε φιλική ούτε και μητρική, αλλά μάλλον περιπαικτικά συνένοχη. Το κύριο χάρισμα του μυθιστορήματος αυτού είναι ότι φώτισε με απελπιστική σαφήνεια τη σχέση ανάμεσα σ' έναν άνθρωπο και μια πόλη, με άλλα λόγια τη σχέση ανάμεσα στο πλήθος και τη μοναξιά.

Στη *Sara Calligarich*

Η πρώτη μεγάλη καταστροφή που έπληξε τα έμβια όντα
δεν ήταν ο κατακλυσμός, αλλά η απειλή της ξηρασίας.
Sandor Ferenczi

Μ' ανεβοκατεβάσματα πέρασε τα στάδια
των γερατειών του και της νιότης του
μπαίνοντας μέσα στη ρουφήχτρα.
T.S. Eliot¹

1. Θ. Σ. Έλιοτ, Έρημη χώρα, μτφρ. Γιώργος Σεφέρης, εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα, 1997. [Σ.τ.Μ.]

Εξάλλου πάντα έτσι γίνεται. Κάνεις ό,τι μπορείς για να μένεις απομονωμένος, ώσπου μια ωραία πρωία, άγνωστο πώς, βρίσκεσαι στη δίνη μιας ιστορίας που σε παρασύρει μέχρις εσχάτων.

Όσο για μένα, θα ήμουν ευτυχής αν έμενα αμέτοχος. Είχα γνωρίσει ένα σωρό κόσμο, ανθρώπους φτασμένους ή και άλλους που δεν είχαν καν ξεκινήσει την πορεία τους, μα αργά ή γρήγορα, όλοι τους ανεξαιρέτως θα αποκτούσαν το ίδιο ανικανοποίητο ύφος, έτσι κι εγώ είχα καταλήξει στο συμπέρασμα πως ήταν προτιμότερο απλώς να κάθεται και να παρατηρείς τη ζωή, μόνο που δεν είχα υπολογίσει πως μια βροχερή μέρα στην αρχή της περασμένης άνοιξης θα έμενα άφραγκος. Όλα τα υπόλοιπα ήρθαν έτσι όπως έρχονται αυτά τα πράγματα: από μόνα τους. Να ξεκαθαρίσω πάντως ευθύς εξαρχής ότι δεν τα βάζω με κανέναν, είχα τα χαρτιά μου και τα έπαιξα. Αυτό μόνο.

Κι άλλωστε αυτή η παραλία είναι θαυμάσια. Ένα σαρκηρικό φρούριο δεσπόζει στα βράχια ενός ακρωτηρίου που προεξέχει πάνω από τη θάλασσα καμιά εκατοστή μέτρα. Κοιτάζοντας προς την ακτή μπορώ να δω τη λαμπερή ακρογιαλιά ανάμεσα στην πράσινη χαμηλή μεσογειακή βλάστηση. Πιο μακριά, ένας αυτοκινητόδρομος με τρεις λωρίδες, έρημος αυτή

την εποχή, τρυπάει με τις σήραγγές του μια βραχώδη οροσειρά που στραφταλίζει στον ήλιο. Ο ουρανός είναι γαλανός, η θάλασσα διάφανη.

Δεν θα μπορούσα να είχα κάνει καλύτερη επιλογή, είναι η αλήθεια.

Πάντοτε αγαπούσα τη θάλασσα. Πίσω από την τάση μου να αγναντεύω τις παραλίες θα πρέπει να κρυβόταν κάτι από την παρόρμηση που είχε ωθήσει τον παππού μου να περάσει τα νιάτα του στα εμπορικά της Μεσογείου, προτού ρίξει άγκυρα στο Μιλάνο, αυτή τη ζοφερή πόλη, όπου έστησε ένα σπιτικό γεμάτο παιδιά. Τον γνώρισα αυτόν τον παππού. Ήταν ένας ηλικιωμένος Σλάβος με γκριζά μάτια, που πέθανε περιτριγυρισμένος από ένα σωρό δισέγγονα. Η τελευταία φράση που κατάφερε να αρθρώσει ήταν για να ζητήσει λίγο θαλασσινό νερό και ο πατέρας μου, καθότι ο πρωτότοκος, άφησε μια από τις αδερφές μου να προσέχει το φιλοτελικό του κατάστημα και ξεκίνησε με το αυτοκίνητο για τη Γένοβα. Πήγα κι εγώ μαζί του. Ήμουν δεκατεσσάρων χρονών και θυμάμαι πως σε όλη τη διαδρομή δεν ανταλλάξαμε κουβέντα. Ο πατέρας μου δεν μιλούσε ποτέ πολύ κι εγώ, που ήδη του δημιουργούσα προβλήματα με το σχολείο, φρόντιζα να μένω αμίλητος. Αυτό ήταν το πιο σύντομο ταξίδι μου στη θάλασσα, ίσα ίσα για να γεμίσουμε ένα μπουκάλι, αλλά και το πιο μάταιο διότι, όταν επιστρέψαμε, ο παππούς σχεδόν είχε χάσει την επαφή του με το περιβάλλον. Ο πατέρας μου του έπλυνε το πρόσωπο με το θαλασσινό νερό, αλλά εκείνος δεν έδειχνε να το χαίρεται ιδιαίτερα.

Μερικά χρόνια αργότερα, ένας από τους λόγους που με οδήγησαν στη Ρώμη ήταν ότι βρισκόταν πολύ κοντά στη θάλασσα.

Όταν τελείωσα το στρατιωτικό μου, έπρεπε να σκεφτώ τι θα κά-
νω στη ζωή μου, μα όσο περισσότερο κοιτούσα γύρω μου, τόσο
πιο δύσκολο μου φαινόταν να πάρω μια απόφαση. Οι φίλοι μου
είχαν πολύ συγκεκριμένα σχέδια: να πάρουν πτυχίο, να παντρευ-
τούν και να βγάλουν χρήματα, όμως η προοπτική αυτή εμένα
με απωθούσε. Ήταν η εποχή που στο Μιλάνο το χρήμα μετρού-
σε παραπάνω απ' ό,τι συνήθως, η εποχή που σε εθνικό επίπεδο
παρακολουθούσαμε εκείνα τα ταχυδακτυλουργικά κόλπα γνω-
στά με το όνομα Οικονομικό Θαύμα, ένα θαύμα το οποίο κατά
κάποιον τρόπο είχα κι εγώ την ευκαιρία να καρπωθώ. Εκείνη την
περίοδο, ένα ιατρικο-λογοτεχνικό περιοδικό, για το οποίο έγραφα
ενίοτε μερικά εμπεριστατωμένα πλην κακοπληρωμένα άρθρα,
άνοιξε γραφείο στη Ρώμη και με προσέλαβε ως ανταποκριτή.

Κι ενώ η μητέρα μου επιστράτευσε όποιο επιχείρημα είχε
και δεν είχε για να με αποτρέψει να φύγω, ο πατέρας μου δεν
είπε κουβέντα. Είχε παρακολουθήσει αμέτοχος όλες μου τις
προσπάθειες κοινωνικής ένταξης συγκρίνοντάς τις με τις επι-
τυχίες που είχαν οι μεγάλες αδερφές μου, οι οποίες σε νεαρή
ηλικία ήταν ήδη παντρεμένες με ιδιωτικούς υπαλλήλους, κα-
λοί σύζυγοι όλοι τους, κι έτσι εκμεταλλεύτηκα τη σιωπή του,
όπως σ' εκείνο το ταξίδι για το νερό του παππού μου, κι έμει-
να κι εγώ αμίλητος. Δεν μιλούσαμε ποτέ οι δυο μας. Δεν ξέρω
ποιος έφταιγε, δεν ξέρω καν αν μπορούμε να μιλάμε για φταί-
ξιμο, είχα όμως πάντα την εντύπωση πως, αν μιλούσα ευθέως
μαζί του, θα τον πλήγωνα με κάποιον τρόπο. Ο Δεύτερος Πα-
γκόσμιος πόλεμος τον είχε στείλει μακριά, με αποτέλεσμα να
αποκτήσει όλα τα γνωστά κουσούρια – κανείς με τέτοια βιώμα-
τα δεν μπορεί να επιστρέψει στο σπίτι του όντας ο ίδιος άνθρω-
πος που ήταν και πριν. Παρά την αγέρωχη σιωπή του, έμοιαζε

πάντα σαν να ήθελε να μας κάνει να ξεχάσουμε κάτι, ίσως το γεγονός ότι είχε επιστρέψει ένας σακατεμένος άνθρωπος και ότι μας είχε αναγκάσει να παρακολουθούμε το θέαμα του στιβαρού του κορμιού που σφάδαζε σε κάθε εκκένωση του ηλεκτροσόκ. Έτσι ήταν σε αδρές γραμμές, κι εγώ, όταν ήμουν μικρός, δεν του συγχωρούσα το αντιηρωικό του επάγγελμα, τη λατρεία του για την τάξη, τον υπέρμετρο σεβασμό του απέναντι σε οτιδήποτε, δίχως να καταλαβαίνω για παράδειγμα τη φριχτή καταστροφή που είχε αντικρίσει με τα ίδια του τα μάτια για να μπορεί, την ίδια κιόλας μέρα που επέστρεψε από τον πόλεμο, να επιδιορθώνει με απέραντη υπομονή μια παλιά καρέκλα της κουζίνας. Κι όμως ακόμη και σήμερα, μετά από σχεδόν τριάντα χρόνια, διατηρεί κάτι από εκείνον τον στρατιώτη: την υπομονή, την τάση του να κρατά πάντα ψηλά το κεφάλι, τη συνήθειά του να μην κάνει ερωτήσεις. Ακόμη κι αν δεν είχε τίποτε άλλο να μου προσφέρει, εγώ δεν ξεχνούσα ποτέ το ατρόμητο αίσθημα που με πλημμύριζε από μικρός όποτε περπατούσα πλάι του. Γιατί ακόμα και τώρα το βήμα του πατέρα μου είναι αυτό που περισσότερο απ' οτιδήποτε άλλο μπορεί να με ταξιδέψει κατευθείαν στην παιδική μου ηλικία, και παρά την πράσινη απεραντοσύνη που με περιβάλλει, ως διά μαγείας εγώ επιστρέφω στο πλευρό του και θυμάμαι το στιβαρό και συνάμα ανάλαφρο βήμα του, φαινομενικά αλώβητο από την κούραση, το βήμα των ατελείωτων πορειών που έκανε ως στρατιώτης, το βήμα που με τον έναν ή τον άλλο τρόπο τον είχε φέρει πίσω στο σπίτι μας.

Έφυγα λοιπόν για τη Ρώμη και όλα θα πήγαιναν κατ' ευχήν αν ο πατέρας μου, παραμερίζοντας εντελώς απρόσμενα το αγέρωχο ύφος του, δεν αποφάσιζε να με συνοδεύσει στον σταθμό

περιμένοντας στην πλατφόρμα ώσπου να φύγει το τρένο. Ήταν μια μακρόσυρτη, αβάσταχτη αναμονή. Το μεγάλο του πρόσωπο είχε φουντώσει στην προσπάθεια να πνίξει τα δάκρυά του. Κοιταζόμεσταν βουβοί, όπως πάντα, όμως καταλάβαινα ότι λέγαμε αντίο και το μόνο που μπορούσα να κάνω ήταν να παρακαλώ να φύγει το τρένο και να βάλει ένα τέλος σ' αυτό το σπαραχτικό βλέμμα που δεν είχα ξαναντικρίσει στο πρόσωπό του. Στεκόταν στην πλατφόρμα, για πρώτη φορά πιο κοντός από μένα, τόσο που μπορούσα να δω πόσο πολύ είχαν αραιώσει τα μαλλιά του, καθώς έστρεφε διαρκώς το κεφάλι για να ρίχνει κλεφτές ματιές στο φανάρι στο βάθος της αποβάθρας. Το ψηλό του κορμί ήταν ακίνητο, ασάλευτο πάνω από τα ανοιχτά του πόδια λες και ετοιμαζόταν να δεχτεί κάποιο χτύπημα, τα χέρια του σαν βαρίδια μέσα στις τσέπες του πανωφοριού του, τα μάτια του υγρά, το πρόσωπό του αναψοκοκκινισμένο. Κι ενώ επιτέλους συνειδητοποιούσα πως τελικά κάτι σημαίνει το να είσαι μοναχογιός, πάνω που ετοιμαζόμουν να ανοίξω το στόμα μου και να του φωνάξω να περιμένει να κατέβω και ότι θα βρίσκαμε κάποιον τρόπο να φτιάξουμε τις ζωές μας χωρίς να τις καταστρέψουμε, το τρένο τινάχτηκε ελαφρώς και ξεκίνησε. Κι έτσι, βυθισμένος για μία ακόμη φορά στη σιωπή, τον αποχωρίστηκα. Τον έβλεπα να μικραίνει καθώς ξεμάκραινα. Δεν έκανε το παραμικρό βήμα, την παραμικρή κίνηση. Κι ύστερα χάθηκε εντελώς.

Η περίοδος του αξιοσέβαστου βίου μου δεν κράτησε πολύ. Απολύθηκα μετά από έναν χρόνο, ένα διάστημα που, για να 'μαι ειλικρινής, θα μπορούσε να είχε διαρκέσει ακόμα λιγότερο. Το μικρό γραφείο της Ρώμης ήταν το τελευταίο που ρευστοποιή-

θηκε προτού το περιοδικό βάλει λουκέτο, μετά το θαύμα χάρη στο οποίο είχε γεννηθεί. Το γραφείο όπου δούλευα και φρόντιζε να φέρνει μερικές διαφημίσεις στο περιοδικό, ενίοτε και μερικά άρθρα για να κολακεύει την ανεξήγητη ευαισθησία των γιατρών για τη λογοτεχνία, ήταν ένα δωμάτιο με έπιπλα ντυμένα με κόκκινα μπροκάρ υφάσματα σε μια νεο-αναγεννησιακή βίλα πίσω από τον Τίβερη.

Ιδιοκτήτης ήταν ο κόμης Τζοβάνι Ρουμπίνο ντι Σάντ' Ελία, ένας διαπρεπής πενηντάρης όλο αυτοπεποίθηση και με κάπως επιτηδευμένο ύφος. Στην αρχή ήταν απόμακρος και έμοιαζε λες και με πλησίαζε μόνο και μόνο για να ανοίξει την μπαλκονόπορτα που έβλεπε στον κήπο για να μυρίσω το άρωμα των πασχαλιών του, ώσπου στο τέλος, όλο και πιο συχνά, στρογγυλοκαθόταν στην πολυθρόνα μπροστά από το γραφείο μου και μου έπιανε την κουβέντα, γινόταν όλο και πιο οικείος αποκαλύπτοντάς μου σταδιακά την πραγματική οικονομική του κατάσταση. Όταν μου είπε ότι είχε καταστραφεί εντελώς, αποφασίσαμε να περάσουμε στον ενικό.

Ζούσε στο πίσω μέρος του σπιτιού με τη σύζυγό του, μια παχουλή ξανθιά που δυσφορούσε με τις οικονομικές δυσχέρειες του άντρα της και άνοιγε την πόρτα του σπιτιού τους μόνο στον παραγιό του φούρναρη. Από εκείνη τη φορά που πηγαίνοντας να ανοίξει αντίκρισε μπροστά της έναν τύπο που κατάσχεσε το υπέροχο επίχρυσο τραπέζι του σαλονιού, αναγκάστηκα να αναλάβω τον ρόλο του κάπως ατζαμή γραμματέα τους. Όμως το έκανα με την καρδιά μου. Κυρίως για εκείνον. Μου άρεσε να τον βλέπω να μπαίνει στο γραφείο μου ισιώνοντας τους γκρίζους κροτάφους του με το χέρι και μετά, με μια κοφτή κίνηση των αγκώνων του, να βγάζει από τα μανίκια του σακακιού του

τις μανσέτες του αψεγάδιαστου πουκαμίσου του. «Λοιπόν;» έλεγε, «Πώς πάει; Έχει δουλειά;» Κι εγώ τότε κατέβαζα το καπάκι της γραφομηχανής κι έβγαζα το μπουκάλι. Δεν μιλούσε ποτέ, όπως θα έκανε ένας Μιλανέζος, για τα οικονομικά του προβλήματα παρά μόνο για ευχάριστα πράγματα, για την αριστοκρατία, για τον καλό κόσμο και κυρίως για γυναίκες και άλογα, καμιά φορά μάλιστα συνόδευε τις αφηγήσεις του με τόσο σόκιν ανέκδοτα, που τα μάτια του έλαμπαν.

Όταν καλοκαίριασε, αποκτήσαμε τη συνήθεια να πηγαίνουμε στο σαλόνι κι όταν ο ήλιος αποσυρόταν από κείνο το κομμάτι του σπιτιού, εκεί, ανάμεσα στους τοίχους που διατηρούσαν ζωντανές ακόμα τις σκιές των επίπλων που δεν υπήρχαν πια, ο κόμης έπαιζε πιάνο σ' ένα Στάινγουεϊ με ουρά, ενώ εγώ τον άκουγα βυθισμένος στον τελευταίο καναπέ που 'χε απομείνει. Φορώντας μια πολυκαιρισμένη μεταξωτή ρόμπα θυμόταν το ρεπερτόριό του, παλιά τραγούδια που είχε ακούσει από τη μητέρα μου, κομμάτια του Γκέρσουιν και του Κόουλ Πόρτερ, αλλά κυρίως ένα παλιό αμερικάνικο τραγούδι με τον τίτλο *Roberta*. Καμιά φορά τραγουδούσαμε μαζί.

Την πρώτη φθινοπωρινή μέρα εκείνης της χρονιάς έφτασε η επιστολή που ανακοίνωνε το κλείσιμο του γραφείου. Μόλις μετέφερα την είδηση στον κόμη, εκείνος κρατήθηκε από το πιάνο και μου χαμογέλασε. «Και τι θα κάνεις τώρα, αγαπητέ μου;» Αυτό μου είπε, μόνο που εγώ έπρεπε να καταλάβω ότι για εκείνον ήταν ένα θανάσιμο πλήγμα. Δύο μέρες μετά, καθώς μάζενα τα χαρτιά μου, χτύπησε η πόρτα του γραφείου και τέσσερις εργάτες φόρτωσαν με αποφασιστικό ύφος το πιάνο στους ώμους τους και το πήραν. Με δυσκολία το έβγαλαν από την πόρτα και το παλιό Στάινγουεϊ μάλλον θα βρήκε σε κάποιες

γωνίες, γιατί από τον δρόμο ακούστηκε η φωνή του σαν πένθιμη καμπάνα. Σε όλη τη διάρκεια της επιχείρησης, ο κόμης δεν βγήκε από το δωμάτιό του, μα όταν έσφιξα το χέρι της ολοφάνερα συγκινημένης κόμισσας κι έφυγα κι εγώ, τον είδα να με χαιρετάει από το παράθυρο σηκώνοντας το ένα χέρι. Η κίνησή του αυτή έκρυβε κάτι το τόσο σθεναρό, που αντέδρασα με τον μοναδικό τρόπο που θεώρησα σωστό: Άφησα την τσάντα μου στο πεζοδρόμιο και έκανα μια υπόκλιση.

Αφότου έκλεισε το γραφείο, για μερικές μέρες έμεινα στο ξενοδοχείο και προβληματιζόμουν για το μέλλον μου. Το μόνο που κατάφεραν να μου αποφέρουν όλες αυτές οι γνωριμίες που είχα κάνει χάρη στο περιοδικό ήταν μια δουλειά σε μια φαρμακευτική εταιρεία εκτός πόλης, για την οποία έπρεπε να γράφω διαφημιστικά άρθρα από τις εννιά το πρωί μέχρι τις έξι το απόγευμα. Αποφάσισα να περιμένω μέχρι κάτι να συμβεί. Σαν πολιορκημένος αριστοκράτης.

Κάθε μέρα πήγαινα να δω τη θάλασσα. Με ένα βιβλίο στην τσέπη έπαιρνα το μετρό για την Όστια και την περισσότερη ώρα καθόμουν σε μια μικρή τρατορία στην παραλία και διάβαζα. Ύστερα επέστρεφα στην πόλη και περιφερόμουν στην πιάτσα Ναβόνα όπου είχα κάνει φίλους, όλοι τους άνθρωποι που γυρόφερναν σαν εμένα, διανοούμενοι ως επί το πλείστον, με βλέμμα όλο αγωνία και μια έκφραση αδημονίας στο πρόσωπο όπως εκείνη των προσφύγων. Η Ρώμη ήταν η πόλη μας, μας ανεχόταν και μας κολάκευε, κι εγώ είχα καταλήξει στο συμπέρασμα πως παρά τις περιστασιακές δουλειές, τις εβδομάδες πείνας, τα σκοτεινά και γεμάτα υγρασία δωμάτια των ξενοδοχείων – με τα κιτρινισμένα έπιπλα που έτριζαν λες και τα είχε σκοτώσει και απομυζήσει μια ζοφερή ασθένεια του ήπατος– ήταν το

μοναδικό μέρος όπου θα μπορούσα να ζήσω. Κι όμως, αν ξαναφέρω στο μυαλό μου εκείνα τα χρόνια, δεν μπορώ να εστιάσω παρά σε ελάχιστα πρόσωπα, σε ελάχιστα γεγονότα, γιατί η Ρώμη κουβαλάει μέσα της μια πρωτόγνωρη μέθη που κατακαίει τις αναμνήσεις. Πιο πολύ κι από πόλη είναι ένα μυστικό κομμάτι του εαυτού σου, ένα κρυμμένο αγρίμι. Δεν υπάρχουν ημίμετρα μαζί της. Ή θα γίνει ο έρωτας της ζωής σου ή θα πρέπει να την παρατήσεις, διότι ένα πράγμα απαιτεί το γλυκό αγρίμι: να το αγαπήσεις. Κι αυτά είναι τα μοναδικά τέλη διόδων που θα σου επιβληθούν απ' όπου κι αν έρχεσαι, είτε από τους πράσινους ανηφορικούς δρόμους του βορρά, είτε από τις κυματοειδείς ευθείες του νότου, είτε από τις αβύσσους της ψυχής σου. Αν την αγαπήσεις, θα σου δοθεί έτσι όπως την ποθείς, κι εσύ δεν πρέπει να κάνεις τίποτε άλλο παρά να αφεθείς στον ρου της, πλέοντας σε απόσταση αναπνοής από την ευτυχία που σου αξίζει. Και τότε θα αντικρίσεις καλοκαιρινές βραδιές διάστικτες από φως, ανοιξιάτικα πρωινά που σφύζουν από παλμό, τα τραπεζομάντιλα των καφέ που φαντάζουν σαν φούστες έτσι όπως τα ανασηκώνει ο άνεμος, τσουχτερούς χειμώνες και ατελείωτα φθινόπωρα όταν εκείνη θα σου φανερωθεί ανυπεράσπιστη και αδύναμη, αποκαμωμένη, γεμάτη από πεσμένα φύλλα που θα πνίγουν το βήμα σου. Μα θα αντικρίσεις και τα εκτυφλωτικά σκαλοπάτια της, τα πολύβουα σιντριβάνια της, τους ερειπωμένους ναούς και τη νυχτερινή σιγαλιά των έκπτωτων θεών της, ώπου ο χρόνος θα χάσει κάθε άλλο νόημα εκτός από το πιο κοινότοπο: να σπρώχνει τους δείχτες των ρολογιών. Έτσι κι εσύ, μέρα με τη μέρα, προσμένοντας, θα γίνεις κομμάτι της. Έτσι κι εσύ θα θρέφεις τούτη την πόλη. Ωσου μια ηλιόλουστη μέρα, καθώς θα οσμίζεσαι τον άνεμο που έρχεται από

τη θάλασσα και θα κοιτάζεις τον ουρανό, θα ανακαλύψεις ότι δεν έχεις πια τίποτα άλλο να περιμένεις.

Πού και πού όλο και κάποιος την εγκατέλειπε. Όταν ήρθε η ώρα να φύγουν ο Γκλάουκο και η Σερένα, δύο από την παρέα της πιάτσα Ναβόνα, πήγα να μείνω στο διαμέρισμά τους στο Μόντε Μάριο. Είχα απαυδήσει πια με τα δωμάτια των ξενοδοχείων και δεν μπορούσα να πιστέψω ότι θα είχα έναν χώρο ολόδικό μου. Όταν μάλιστα αγόρασα την ταλαιπωρημένη Άλφα Ρομέο τους για πενήντα χιλιάδες λιρέτες, σκέφτηκα δίχως άλλο πως η ζωή μου είχε φτάσει σε μια σημαντική καμπή. Γέμισα δύο βαλίτσες με τα βιβλία μου και μετακόμισα την ίδια κιόλας μέρα που αναχώρησαν. Θα έφευγαν επειδή η Σερένα είχε υπογράψει ένα διετές συμβόλαιο ως σκηνογράφος σ' ένα θέατρο της Πόλης του Μεξικού, αλλά κυρίως επειδή ο γάμος τους περνούσε κρίση και ο Γκλάουκο δεν ζωγράφιζε πια. Η Ρώμη τους είχε τσακίσει κι εκείνοι έφευγαν, κουβαλώντας μαζί τους τα τώρα πια περιττά ονόματά τους και άπειρες βαλίτσες.

«Άθλια πόλη», είπε ο Γκλάουκο βγαίνοντας στο μπαλκόνι.

«Εγώ περνάω ωραία».

«Α ναι; Τότε γιατί είσαι συνέχεια μεθυσμένος;»

«Όχι συνέχεια, συχνά», είπα. «Υπάρχει μεγάλη διαφορά».

Ύστερα κοίταξα την κοιλάδα που απλωνόταν απέναντι από το μπαλκόνι. Ήταν αχανής, χωρισμένη στα δύο από μια αψιδωτή γέφυρα απ' όπου περνούσε καθημερινά ένα τρένο μεγάλο και σιωπηλό σαν κάμπια. Εκατέρωθεν ορθώνονταν τα τείχη δύο μοναστηριών, που οι καμπάνες τους αντηχούσαν στο δειλινό, ενώ μπροστά μου τα πιο κοντινά σπίτια χάνονταν στο πράσινο του ορίζοντα. Ο ουρανός ήταν απέραντος, το ίδιο και το φως. Ήταν ένα υπέροχο μέρος.

«Είναι όλο δικό σου», είπε ο Γκλάουκο δείχνοντάς μου το δωμάτιο όπου βρισκόμασταν. Δεν υπήρχε κανένας λόγος να κάνω καταγραφή του χώρου: υπήρχε μόνο μια παλιά πολυθρόνα, ένα ράφι για τα βιβλία κι ένας καναπές κρεβάτι. Τα άλλα δύο δωμάτια δεν είχαν να επιδείξουν κάποια πιο πλούσια διακόσμηση, τα έπιπλα ήταν μάλλον από το παζάρι της Πόρτα Πορτέζε, παλιά και συμπαθητικά. Ένα δωμάτιο ήταν σχεδόν ολότελα κατελημμένο από καμβάδες, δοχεία με μπογιές και ό,τι χρειαζέται συνήθως ένας ζωγράφος. «Αν ξεμείνεις από χρήματα, μην πουλήσεις τους πίνακές μου», με παρακάλεσε ο Γκλάουκο, λες και υπήρχε περίπτωση να τους αγόραζε κανείς. Έφυγε λέγοντας ότι είχε να αποχαιρετήσει κάποιους στην πόλη. Δεν μου ζήτησε να τον πάω εγώ και διαισθάνθηκα ότι πήγαινε να δει τη φιλενάδα του. Όλοι ήξεραν ότι είχε κι άλλη γυναίκα. Εύσωμος και ευέξαπτος, δεν άντεχε σε καμία περίπτωση να μην καυχιέται. Ήξερε επίσης ότι ανάμεσα σ' εμένα και τη Σερένα υπήρχε μια ιδιαίτερη συμπάθεια, αλλά μας άφηνε μόνους γιατί δεν ήταν τύπος που θα τον τρόμαζε ο οποιοσδήποτε.

Η Σερένα ήταν ακόμη στην κρεβατοκάμαρα, ανάμεσα στις ανοιχτές βαλίτσες. Μάλλον φοβόταν μην τυχόν την καταβροχθίσουν, έτσι όπως περπατούσε πάνω κάτω τρίβοντας τα χέρια της. «Γκλάουκο;» ρώτησε. Της είπα ότι θα επέστρεφε σύντομα κι εκείνη συνέχισε να περιφέρεται στο δωμάτιο με μια τραγική έκφραση στο πρόσωπο. Όταν πέρασε από δίπλα μου για τρίτη φορά, την αγκάλιασα από τους ώμους κι εκείνη σφίχτηκε στο στήθος μου κοιτάζοντάς με φοβισμένη. Και τότε την έσφιξα πιο δυνατά, μα εκείνη έγινε κάπως πιο απόμακρη και κατάλαβα ότι μου έλεγε όχι, ότι πολύ θα ήθελε να μου έλεγε ναι, αλλά ίσως κάποια άλλη στιγμή, όχι όμως τώρα, ήταν αργά. Αρ-

χίσαμε να μιλάμε για το Μεξικό ώσπου επέστρεψε ο Γκλάουκο.

«Ωραία», είπε. «Να πηγαίνουμε τώρα;»

Ο θλιμμένος τόνος της φωνής του με ξάφνιαζε. Ο τελευταίος αποχαιρετισμός θα πρέπει να ήταν πολύ σκληρός. Όρθιος καταμεσής του δωματίου μ' εκείνο το ογκώδες κορμί του, είχε το παιδιάστικο ύφος ενός εξαπατημένου πυγμάχου που μόλις είχε χάσει τον τίτλο μέσα από τα χέρια του. Για πρώτη μου φορά τον κοίταξα με συμπάθεια.

Τους συνόδευσα στο αεροδρόμιο. Φιληθήκαμε σταυρωτά, αποχαιρετιστήκαμε κι ύστερα πήγα στο γκουντμπάι για να τους δω που έφευγαν. Όταν ανέβηκαν στη σκάλα επιβίβασης, κοίταξαν τριγύρω για να με εντοπίσουν. Χαιρετηθήκαμε κουνώντας το χέρι ώσπου μπήκαν στην άτρακτο. Το αεροπλάνο καθυστέρησε να βάλει εμπρός τις μηχανές, μα τελικά μετακινήθηκε προς τη μέση της πίστας, σταμάτησε λες και ήθελε να πάρει μια βαθιά ανάσα, τροχοδρόμησε κι ύστερα επιτάχυνε μέχρι που σηκώθηκε, με τη δύναμη της συνήθειας, και συνέχισε να απογειώνεται λάμποντας στον ήλιο ώσπου χάθηκε. Και τότε έφυγα.

Μέχρι να επιστρέψω στην πόλη σκεφτόμουν άλλους αποχαιρετισμούς. Σκεφτόμουν τότε που είχα αποχαιρετήσει τον πατέρα μου, τότε που είχα αποχαιρετήσει τον Σάντ' Ελία και την ίδια στιγμή συλλογίστηκα πώς όλοι αυτοί οι αποχαιρετισμοί είχαν αλλάξει τη ζωή μου. Έτσι γίνεται πάντα. Είμαστε αυτό που είμαστε, όχι λόγω των ανθρώπων που έχουμε συναντήσει, αλλά όλων εκείνων που έχουμε αφήσει πίσω μας. Αυτά σκεφτόμουν οδηγώντας ήρεμος την παλιά Άλφα Ρομέο. Ήταν αργή και θορυβώδης σαν κήτος, και τα πουλιά σιώπαιναν στα δέ-

ντρα όπως όταν ένα σκοτεινό σύννεφο περνά στον ουρανό. Στο ενεργητικό της είχε μια μακρά λίστα από ιδιοκτήτες, μεγάλη όσο και ο τηλεφωνικός κατάλογος μιας επαρχιακής κωμόπολης, όμως η μυρωδιά στάχτης και δέρματος που ανέδιδε ήταν σχεδόν μεθυστική.

Αποφάσισα ότι θα έκανα σοβαρές προσπάθειες να κόψω το ποτό. Καθόμουν στον ήλιο, στο μπαλκόνι, και διάβαζα, κι έτσι έμενα μακριά από τα μπαρ και τους θαμώνες τους. Η ζέστη έκανε λιγότερο αηδιαστικό το μείγμα γλυκού κρασιού και παγωμένου νερού που έπινα στην προσπάθειά μου να απεξαρτηθώ· σιγά σιγά μάλιστα άρχισα να παχαίνω. Το χειρότερο ήταν τα βράδια, όταν έφευγα από την *Corriere dello Sport* και βρισκόμουν αντιμέτωπος μ' εκείνες τις νεκρές ώρες, από τις δέκα ως τη μία τη νύχτα. Ως προς αυτό, με βοήθησε το άλλο φύλο. Πάντα ήμουν τυχερός με τις γυναίκες, κι εκείνους τους μήνες η μάχη μου με το αλκοόλ ξυπνούσε το μητρικό τους ένστικτο. Συχνά πυκνά ξυπνούσα σε ξένα κρεβάτια, μόνος μου, καθώς οι κοπέλες με τις οποίες έβγαينا ήταν κυρίως δασκάλες ή πωλήτριες, και επομένως είχαν αυστηρό πρόγραμμα. Τι ωραίο που ήταν να ξυπνάς έτσι, το ομολογώ. Σηκωνόμουν, περιφερόμουν στο σπίτι, έβαζα έναν δίσκο στο πικάπ και έψαχνα να βρω –σχεδόν πάντα έβρισκα– έτοιμο καφέ που τον ζέσταινα. Ύστερα έμπαινα σε καθαρά μπάνια, γεμάτα με πετσέτες, βούρτσες, τσιμπιδάκια και μυστηριώδη βάζα με υποκίτρινες κρέμες. Έψαχνα –και σχεδόν πάντα έβρισκα– άλατα μπάνιου κι έμενα για ώρα μες στην μπανιέρα. Στη συνέχεια σκουπιζόμουν, ντυνόμουν και έφευγα κλείνοντας πίσω μου την πόρτα, που αντηχούσε στο άδειο διαμέρισμα.

Στον δρόμο αγόραζα μια εφημερίδα, έριχνα μια ματιά στους πάγκους με τα μεταχειρισμένα βιβλία, αγόραζα προμήθειες και επέστρεφα στο σπίτι, προσπαθώντας να αποφασίσω αν θα περνούσα το απόγευμά μου διαβάζοντας, στο σινεμά ή στην εφημερίδα. Ένα από αυτά τα πρωινά ήταν που συνειδητοποίησα ότι δεν είχα δεκάρα τσακιστή στην τσέπη μου. Δεν ήταν κάτι πρωτόγνωρο για μένα, απλώς την κατάσταση περιέπλεκε μια σειρά από άλλες ατυχίες: η πόρτα που είχα κλείσει πίσω μου οριστικά και αμετάκλητα, το αυτοκίνητο που είχα αφήσει το προηγούμενο βράδυ σε μια μακρινή γειτονιά της πόλης και η ενοχλητική αίσθηση που με ταλάνιζε ότι είχα ξεχάσει κάτι, το οποίο, όσες προσπάθειες κι αν έκανα, δεν μπορούσα να θυμηθώ. Προμηνυόταν λοιπόν μια από εκείνες τις μέρες που πας να πιάσεις το πουκάμισό σου και σου μένουν τα κουμπιά στο χέρι, που χάνεις την ατζέντα σου με όλες τις διευθύνσεις, που αργείς στα ραντεβού σου και όλες οι πόρτες μεταμορφώνονται σε ισάριθμες παγίδες για τα δάχτυλά σου. Μια από εκείνες τις μέρες όπου το μόνο πράγμα που θα έπρεπε να κάνεις θα ήταν να μείνεις κλεισμένος στο σπίτι σου και να περιμένεις να περάσει. Μόνο που δεν μπορούσα να το κάνω αυτό κι έτσι ξεκίνησα πεζός, κάτω απ' τη βροχή.

Ναι, γιατί εκτός των άλλων έβρεχε κιόλας. Θυμάμαι πολύ καλά τη βροχή εκείνης της ημέρας. Μια ανοιξαίτια νεροποντή που έπεφτε ανά διαστήματα σε μια αμνημόνα, κατάπληκτη πόλη, πλημμυρίζοντάς τη με όλο και περισσότερες μυρωδιές μετά από κάθε μπόρα. Τόσο πολλές μυρωδιές που σε όλη μου τη ζωή δεν υπάρχει άλλη μέρα τόσο ευωδιαστή από αρώματα όσο εκείνη, που σήμανε το ξεκίνημα αυτής της ιστορίας.